

نگاهی به انقلاب مشروطه و دو سند مهم از انقلاب مشروطیت ایران

منصوره تدین پور: مدیر مرکز اسناد

عبدالعظیم متحصن شده خواهان برکناری علالدوله حاکم تهران، اخراج مسیو نوز بلژیکی وزیر گمرکات و تاسیس عدالت خانه شدند. مظفرالدین شاه که پس از کشته شدن ناصرالدین شاه به دست میرزارضا کرمانی بر تخت سلطنت نشست، مردی ضعیف النفس و بیمار، ولی فطرتاً مهربان بود و تمایلی به سخت گیری و استبداد مطلق نداشت، لذا علالدوله را عزل کرد و با قول تاسیس عدالت خانه و برگرداندن علما موقتاً قضیه را حل کرد.

بعد از گذشت چند ماه که از عدالت خانه خبری نشد، مجدداً اعتراضات مردم و علما آغاز و شیخ محمد سلطان الواعظین از وعاظ معروف که در سخنرانی های خود انتقادات شدیدی از حکومت عین الدوله می کرد، بازداشت گردید. طلاب برای آزاد کردن او به نظمیة حمله نموده در این زد و خورد، یک طلبه به شهادت رسید. عده ای نیز دستگیر و با غل و

لغو آن کرد، نیز به مردم ثابت نمود که می توان در برابر زورگویی ها ایستادگی کرد.

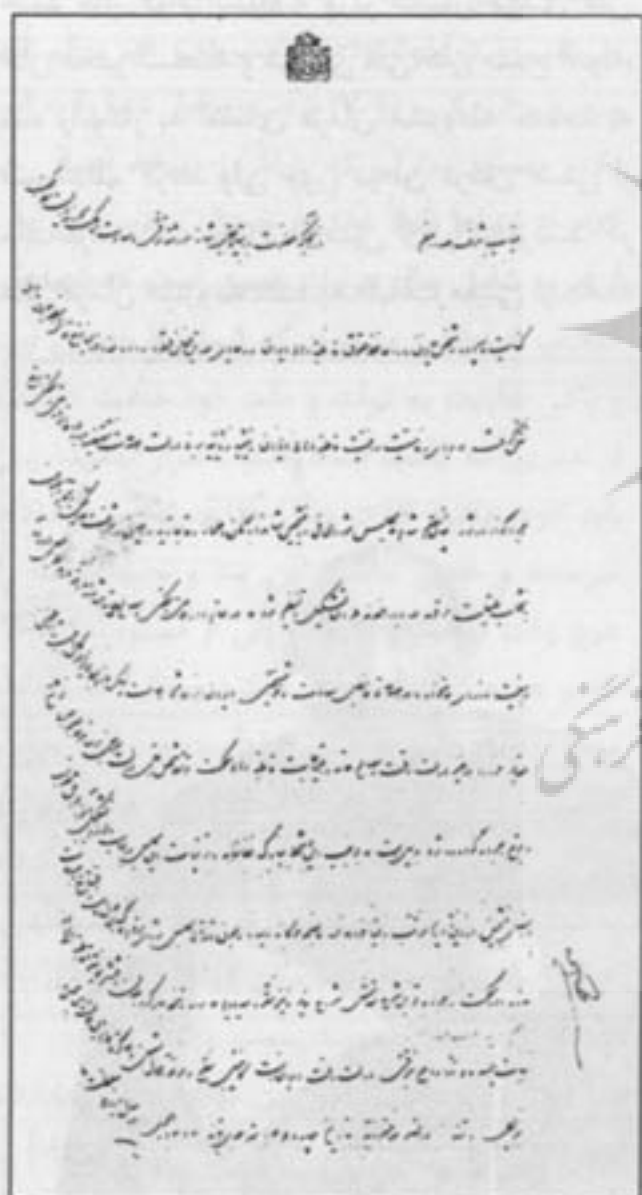
تاریخ مشروطه ایران نشان می دهد که علما زعامت این حرکت را برعهده گرفته و دیگر روشنفکران با مردم همداستان شده فعالانه در انقلاب مشروطیت شرکت کرده و رژیم نوی را در ایران برقرار کردند. آنان با هر نوع تفکر و انگیزه فردی که داشتند، به این باور رسیدند که ایران هنگامی از امنیت و آسایش و اعتبار بین المللی و ثبات برخوردار می شود که حکومت استبدادی را ریشه کن نموده و یک نظام دموکراسی را که به زعم آنها مشروطه نوع غربی بود جانشین آن کنند. اندیشمندان ایرانی متوجه شدند که ایرانیان از هرج و مرج خسته و ناخشنودند بنابراین یک مبارزه فکری و مطبوعاتی را از درون و بیرون کشور آغاز کردند.

انقلاب مشروطیت ایران وام دار اندیشمندانی چون سید جمال الدین اسدآبادی، حاج زین العابدین مراغه ای، میرزا آقاخان کرمانی، شیخ احمد روحی، آخوند زاده و طالب اف و افرادی با ایده های متفاوت از یکدیگر است. بالاخص روحانیون که معلم و مقتدای مردم بودند، مانند آیت الله سید محمد طباطبایی^(۱) و آیت الله سید عبدالله بهبهانی^(۲) و... اولین جرعه انقلاب از ماجرای احتکار قند، چوب زدن تجار و تعطیل بازار آغاز شد. مردم به زعامت آیت الله سید محمد طباطبایی و آیت الله سید عبدالله بهبهانی و آقا جمال افجه ای^(۳) در حرم حضرت

مقدمات انقلاب مشروطیت در ایران، که دور جدیدی از تاریخ ایران با آن شروع می شود، از اوایل سلطنت ناصرالدین شاه قاجار و با اصلاحات امیرکبیر صدراعظم دانشمند و کاردان او آغاز می گردد.

سرعت سیر تمدن در اروپا و تسهیل وسایل ارتباطی آن روزگار مانند پست و تلگراف^(۴) باعث اطلاع مردم ایران از جنبش های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی گردید، که در بسیاری از نقاط جهان آغاز شده بود. شاهان قاجار تنها قدرت مطلقه و کارمندان دولت، در هر رتبه و مقام، فاسد و رشوه خوار بودند. امور اداری و اقتصادی به شیوه های قرون وسطایی اداره می شد. شاهزادگان قاجار به عنوان حاکم و تیول دار، اختیار جان، مال و ناموس مردم را در سراسر کشور در دست داشتند. نبودن مراجع دادرسی برای رسیدگی به شکایات مردم، ضعف و تسلیم دولت مردان در برابر نفوذ روزافزون روس و انگلیس و خاطره شکست های مکرر جنگ های نابرابر در قفقاز، هرات و خوارزم که منجر به واگذاری قسمت های بسیاری از خاک ایران شده بود و بالاخره ورود نشریات انتقادی^(۵) که ایرانیان روشنفکر در خارج از کشور و در محیطی دور از دسترس حکومت دیکتاتوری منتشر می کردند نظام حاکم در ایران را برای طبقات مختلف مردم تحمل ناپذیر می ساخت.

واگذاری امتیاز تنباکو به کمپانی رژی^(۶) که با فتوای آیت الله میرزا محمدحسن شیرازی و ایستادگی مردم، ناصرالدین شاه را وادار به پرداخت غرامت و

۱۵
سازمان اسناد و کتابخانه ملی

۱- پست به معنای امروزی در سال ۱۲۲۷ ش. به وسیله میرزاتقی خان امیرکبیر بنیاد نهاده شد و در سال ۱۲۵۱ ش. به وسیله ریترز مستشار اتریشی به سبک جدید درآمد. در سال ۱۲۵۸ ایران به عضویت اتحادیه پستی جهانی درآمد. نخستین سیم تلگراف بین تهران و چمن سلطانیه در سال ۱۲۳۲ ق. کشیده و به سرحد جلفا متصل شد در سال ۱۲۷۵ ش. ایران وارد اتحادیه بین المللی تلگراف گردید. [فرهنگ فارسی معین جلد پنجم ص ۲۳۵]

۲- نشریات فارسی زبان منتشره در کلکته، قاهره، اسلامبول و لندن مانند حیل المتین به مدیریت سید جلال الدین حسینی موید الاسلام، ثریا به مدیریت میرزا محمد خان کاشانی، قانون به مدیریت میرزا ملکم خان ناظم الدوله و اختر به مدیریت آقا محمد طاهر تبریزی. [تاریخ جراید و مجلات ایران، تالیف محمد صدرهاشمی].

۳- اعطای امتیاز انحصار توتون و تنباکو از طرف ناصرالدین شاه به کمپانی انگلیسی رژی به مدت ۵۰ سال که شروع مقدمات اجرای آن با مخالفت علما و تجار روبرو گردید و با فتوای تحریم دخانیات از سوی آیت عظام میرزای شیرازی و میرزا حسن آشتیانی با پرداخت پانصد هزار لیره غرامت، از سوی ناصرالدین شاه لغو گردید. [تاریخ بیداری ایرانیان تالیف ناظم الاسلام کرمانی].

۴- آیت... سید محمد طباطبایی یکی از دو پیشوای روحانی مشروطیت فوت ۱۲۹۹ ش. [فرهنگ فارسی معین].

۵- آیت... سید عبدالله بهبهانی رهبر آزادی خواهان مشروطیت. مقتول در ۱۲۸۸ ش. [فرهنگ فارسی معین].

۶- آقا سید جمال الدین افجه ای داماد حاج میرزا حسین حاج میرزا خلیل، از همراهان دو سید رهبران مشروطه [تاریخ بیداری، ناظم الاسلام کرمانی ج اول ص ۲۳۳].

زنجیر به اردبیل تبعید شدند، شفاعت علما نیز درباره آنان مورد موافقت قرار نگرفت.
در این زمان، علما و عده زیادی از تجار و اصناف به قم مهاجرت و عریضه‌ای به شاه نوشته تهدید کردند که اگر قول‌ها و وعده‌های شاه به اجرا در نیاید، ایران را ترک خواهند نمود. در همین حال متجاوز از ده هزار نفر از کسبه و تجار و اصناف تهران در باغ سفارت انگلیس متحصن و ضمن تقاضای عزل عین‌الدوله و معاودت مهاجرین، تقاضای تشکیل مجلس شورا و حکومت قانون را داشتند. سرانجام مظفرالدین شاه عین‌الدوله را بر کنار و مشیرالدوله وزیر خارجه را به صدارت برگزید و در تاریخ ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ ش. مطابق ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴ ق. که مصادف با روز تولد مظفرالدین شاه بود، درباریان جوان و اروپا رفته مثل دکتر اعلم‌الدوله ثقفی که پزشک مخصوص شاه بود و میرزا احمد خان قوام السلطنه وزیر حضور، مهدی قلی خان مخبر السلطنه و مرتضی قلی خان صنیع‌الدوله، شاه را وادار به امضای فرمان مشروطه خطاب به صدراعظم کردند ولی چون در آن فرمان اسمی از ملت برده نشده بود، متحصنین آن را نپذیرفتند. در متن فرمان مشروطه فقط به طبقات معینی از جامعه

اشاره شده و نامی از اکثریت مردم برده نشده بود، بنابراین متحصنین از مشیرالدوله خواستند که فرمان دیگری در تکمیل فرمان مشروطه از طرف شاه صادر شود. در نتیجه فرمانی به این مضمون صادر گردید: «جناب اشرف صدراعظم، در تکمیل دست خط سابق خودمان مورخه چهاردهم جمادی الثانی ۱۳۲۴ که امر و فرمان صریحاً در تاسیس مجلس متخین ملت فرموده بودیم، مجدداً برای آن که عموم اهالی و افراد ملت از توجه کامله ما واقف باشند، امر و مقرر می‌داریم که مجلس مزبور را به شرح دست خط سابق سریعاً دایر نموده بعد از انتخابات اجزاء مجلس، فصول و شرایط نظام مجلس شورای اسلامی را مطابق تصویب و امضای متخین به طوری که شایسته مملکت و ملت و قوانین شرع مقدس باشد، مرتب بنمایید که به شرف عرض و امضای همایونی ما موشح و مطابق نظام نامه مزبور این مقصود مقدس صورت انجام پذیرد»^(۷)

نکته قابل توجه این که در فرمان مکمل فرمان مشروطیت کلمه ملت را به جای طبقات و مجلس شورای اسلامی را به جای مجلس شورای ملی آمده و برای جلب رضایت اکثریت ملت ایران که پای بند مذهب و دیانت بودند، بر قوانین شرعی تأکید شده است.

صدور فرمان مشروطه، شور و هیجان فوق‌العاده در میان آزادی خواهان و ملیون و مشروطه طلبان و عموم طبقات مردم به وجود آورد. روحانیون و علما در میان استقبال پرشور مردم از قم به تهران بازگشتند و دو شبانه روز سراسر تهران غرق جشن و سرور و شادمانی بود.

سران مشروطه خواه، ملیون و عده‌ای از وزیران، به دعوت دربار در محل مدرسه نظام گرد آمدند. در این مجلس مشیرالدوله از سوی دولت و ملک المتکلمین از طرف مردم سخن گفتند و به تهیه و تنظیم نظام نامه انتخابات مجلس پرداختند و در روز ۱۳ رجب ۱۳۲۴ قمری آن را به امضای مظفرالدین شاه رساندند. سران ملیون خاصه آیت الله طباطبایی و آیت الله بهبهانی با نهایت هوشیاری و واقع بینی برای آن که دشمنان آزادی از عامل زمان برای اجرای نیت خود استفاده نکنند، در تدوین نظامنامه و تهیه مقدمات انتخابات مجلس شورای ملی تسریع کردند. انتخابات تهران با رأی مستقیم صورت گرفت و پس از انتخاب ۶۰ نفر نماینده تهران، مجلس شورای ملی بدون حضور نمایندگان شهرستان‌ها به لحاظ حفظ اساس و بنیان مشروطه تشکیل گردید و در روز یکشنبه هجدهم ماه شعبان ۱۳۲۴ ق. مجلس شورای ملی با حضور وزیران، نمایندگان سیاسی خارجی، آیات الله طباطبایی و بهبهانی و دیگر علما و مجتهدین تهران در کاخ گلستان به وسیله مظفرالدین شاه افتتاح شد. با افتتاح مجلس، ایرانیان ثمره مجاهدت‌های خود را چشیدند و بعد از سال‌ها نخستین قدم را در راه خودباوری و استقلال برداشتند، اما طوفان حوادث تا امروز و همیشه تاریخ در کمین بوده و به گفته زنده یاد ملک الشعراء بهار:^(۸)

«هست ایران چو گران سنگ و حوادث چون سیل
بگذرد سیل خروشان و به جا ماند سنگ»

متن فرمان مشروطیت

(العزة لله مظفرالدین شاه قاجار)

جناب اشرف صدراعظم، از آن جا که حضرت باری تعالی جل‌شانه سر رشته ترقی و سعادت ممالک محروسه ایران را به کف کفایت ما سپرده و شخص همایون ما را حافظ حقوق قاطبه اهالی ایران و رعایای صدیق خودمان قرار داده، لهذا در این موقع که رأی و اراده همایون ما بدان تعلق گرفت که برای رفاهیت و امنیت قاطبه اهالی ایران و تشیید و تایید مبانی دولت، اصلاحات مقتضیه، به مرور در دوایر دولتی و مملکتی به موقع اجرا گذارده شود، چنان مصمم شدیم که مجلس شورای ملی از متخین شاهزادگان و علما و قاجاریه و

۷- کسروی، احمد، تاریخ مشروطه ایران، ناشر امیرکبیر، ۱۳۶۹، ص ۱۲۰، بخش اول.

۸- محمدتقی بن محمد کاظم صبوری [ملک الشعراء بهار، شاعر بزرگ ولادت ۱۲۶۶ ش، فوت ۱۳۳۰ ش. محقق، نویسنده، روزنامه نگار].

تالار قصر گلستان در حضور مظفرالدین شاه و با شرکت علما و اعیان و وکلای منتخب ملت شاهزادگان و سفرای کشورهای خارجی برقرار گردید. مظفرالدین شاه پس از جلوس بر تخت خطاب به حضار گفت: الحمدلله که به آرزوی ده ساله خودم رسیدم. سپس متن خطابه مظفرالدین شاه به نمایندگان مجلس توسط نظام الملک^(۱) قرائت شد بعد از این تاریخ، مجلس شورای ملی رسماً کار خود را آغاز کرد.

متن خطابه مظفرالدین شاه در هنگام افتتاح مجلس شورای ملی:

بسم الله الرحمن الرحيم

«منت خدای را که آن چه سالها در نظر داشتیم امروز - بعون الله تعالی - از قوه به فعل آمد و به انجام آن مقصود مهم به عنایات الهیه موفق شدیم. زهی روز مبارک و میمونی که روز افتتاح مجلس شورای ملی است. مجلسی که رشته‌های امور دولتی و مملکتی را به هم مربوط و متصل می‌دارد و علایق ما بین دولت و ملت را متین و محکم می‌سازد. مجلسی که مظهر افکار عامه و احتیاجات اهالی مملکت است. مجلسی که نگهبان عدل و داد شخص همایون ماست، در حفظ ودایعی که ذات واجب الوجود به کف کفایت ما سپرده. امروز روزی است که بر وداد و اتحاد مابین دولت و ملت افزوده می‌شود و اساس دولت و ملت بر شالوده محکم گذارده می‌شود و امروز روزی است که یقین داریم رؤسای محترم ملت و وزرای دولت خواه دولت و امنا و اعیان و تجار و عموم رعایای صدیق مملکت در اجرای قوانین شرع انور و ترقیب و تنظیم دوائر دولتی و اجرای اصلاحات لازمه و تهیه اسباب و لوازم امنیت و رفاهیت قاطبه اهالی وطن ما بکوشند و هیچ منظوری نداشته باشند جز مصالح دولت و ملت و منافع اهالی و مملکت و البته می‌دانید که نیست اساس مقدسی که به ملاحظات شخصی مشوب و مختل نشود و به اغراض نفسانی فاسد نگردد. حالا بر انتخاب شدگان است که تکالیف خود را چنانچه منظور نظر دولت و ملت است انجام بدهند. بدیهی است که هیچ کدام از شماها منتخبین انتخاب نشدید مگر به واسطه تفوق و رجحانی که از حیث اخلاق و معلومات بر اغلب از مردم داشته‌اید و خود این نکته باعث اطمینان خاطر و قوت قلب ماست و رجاء واثق داریم که با کمال دانش و بینش و بی غرضی در این جاده مقدس قدم خواهید زد و تکالیف خود را با کمال صداقت و درستی انجام خواهید داد، ولی با

اعیان و اشراف و ملاکین و تجار و اصناف، به انتخاب طبقات مرقومه، در دارالخلافت تهران تشکیل و تنظیم شود که در مهام امور دولتی و مملکتی و مصالح عامه مشاوره و مذاقه لازمه را به عمل آورده و هیأت وزرای دولت خواه ما در اصلاحاتی که برای سعادت و خوشبختی ایران خواهد شد اعانت و کمک لازم را بنماید و در کمال امنیت و اطمینان عقاید خود را در خیر دولت و ملت و مصالح عامه و احتیاجات قاطبه اهالی مملکت به توسط شخص اول دولت به عرض برساند که به صحنه همایونی موشح و به موقع اجرا گذارده شود، بدیهی است که به موجب این دست خط مبارک نظامنامه و ترتیبات این مجلس و اسباب و لوازم تشکیل آن را موافق تصویب و امضای منتخبین، از این تاریخ مرتب و مهیا خواهد نمود که به صحنه ملوکانه رسیده و بعون الله تعالی مجلس شورای مرقوم، که نگهبان عدل ماست، افتتاح و به اصلاحات لازمه امور مملکت و اجرای قوانین شرع مقدس شروع نماید و نیز مقرر می‌داریم که سواد دست خط مبارک را اعلان و منتشر بنمایند تا قاطبه اهالی از نیت حسنه ما که تماماً راجع به ترقی دولت و ملت ایران است - کما ینبغی - مطلع و مرفه الحال، مشغول دعاگویی دوام این دولت و این نعمت بی زوال باشند. در قصر صاحب قرآنی به تاریخ چهاردهم ۱۴ شهر جمادی الثانیه ۱۳۲۴ هجری در سال یازدهم سلطنت ما.

[امضای مظفرالدین شاه در حاشیه پایین سمت راست] روز یکشنبه هجدهم شعبان ۱۳۲۴ هجری قمری مصادف با ۱۴ مهرماه ۱۲۸۵ شمسی سلام عام در

وجود این چون قاطبه اهالی را مثل فرزندان خود دوست داریم و نیک و بد آنها را نیک و بد خودمان می‌دانیم و در خوشنودی و مسرت و غم و الم آنها سهیم و شریکیم، باز لازم است خاطر شما را به این نکته معطوف داریم که تا امروز نتیجه اعمال هر کدام از شماها فقط عاید به خودتان بود و بس، ولی از امروز شامل حال هزاران نفوس است که شماها را انتخاب کرده‌اند و منتظرند که شماها با خلوص نیت و پاکی عقیدت به دولت و ملت خود خدمت نمائید و از اموری که باعث فساد است احتراز نمائید. پس باید کاری بکنید که در پیش خدا مسئول و در نزد ما شرمنده و خجل نباشید این پند و نصیحت ما را، هیچ وقت فراموش نکنید و آنی از مسئولیت بزرگی که بر عهده گرفته‌اید غافل نباشید و بدانید که خداوند متعال ناظر حقیقی اعمال ماهاست و حافظ حق و حقانیت. دست خدا همراه شما. بروید مسئولیتی را که بر عهده گرفته‌اید با صداقت و درستی انجام بدهید و به فضل قادر متعال و توجه ما مستظهر و امیدوار باشید. هجدهم شعبان المعظم ۱۳۲۴».

[در حاشیه بالای سند سمت چپ]

«جناب اشرف صدراعظم این خطابه عین فرمایشات خودمان است. ۱۸ شهر شعبان ۱۳۲۴» [امضاء]

ماخذ:

- ۱- آرین پور، یحیی، از صبا تا نیما، ناشر: زوار، ۱۳۷۹.
- ۲- بامداد مهدی، شرح حال رجال ایران، ناشر: زوار، ۱۳۶۳.
- ۳- حائری، عبدالهادی، تشیع و مشروطیت، ناشر: امیرکبیر، ۱۳۶۰.
- ۴- شعیب علی اصغر، ایران در دوره سلطنت قاجار، ناشر: مدبر، ۱۳۷۹.
- ۵- کسروی، احمد، تاریخ مشروطه ایران، ناشر: امیرکبیر، ۱۳۱۹.
- ۶- معین، محمد، فرهنگ فارسی، ناشر: امیرکبیر، ۱۳۶۰.
- ۷- ناظم الاسلام کرماتی، محمد، تاریخ بیداری ایرانیان، ناشر: آگاه، ۱۳۶۳.

۹- میرزا عبدالوهاب خان نظام الملک نوه میرزا آقاخان اعتماد الدوله نوری بود وی به مقام‌های حاکم تهران، وزیر لشکر، وزیر مالیه، وزیر عدلیه، والی فارس، پیشکار محمدعلی میرزا ولیعهد و محمدحسن میرزا ولیعهد رسید. [شرح حال رجال ایران، تالیف مهدی بامداد، ناشر زوار، ۱۳۶۳، ج ۲ / ص ۳۲۰]